

Goethe ca filozof al naturii

Prof. dr. Găvan Diana

Colegiul Național Tudor Vladimirescu

Prin echivalarea naturii cu spiritul, Goethe subliniază imaginea naturii ca forță, ca tot, în slujba ei punându-se atât filozofia, cât și știința. Se resimte aici influența panteismului spinozist, care este rezumat în formula generică: „Deus sive Natura”.

De asemenea, deosebit de interesantă este concepția lui Goethe despre poezie, filozofia naturii și mistică. În viziunea lui, acestea au misterul ca obiect de investigare: „Poezia ne îndreaptă ființa spre tainele naturii, încercând să le dezlege prin imagini. Filozofia ne îndreaptă spre tainele rațiunii, încercând să le dezlege prin cuvânt (Filosofia naturii, filosofia experimentală). Mistica ne îndreaptă atât spre tainele naturii, cât și spre cele ale rațiunii, încercând să le dezlege prin cuvânt și imagine”.¹ Astfel, poezia este natură plus imagine; filozofia naturii este rațiune plus cuvânt, iar mistica este totodată natură, rațiune, cuvânt și imagine. Aceștia sunt termenii prin care Goethe schițează cele trei forme de cunoaștere. Judecata lui este rezultatul structurii sale enciclopedice, el este un reprezentant al științei romantice, dar și al artei, cu înclinații clare către ocultism sau mistică.

În știință, Goethe a avut o serie de contribuții științifice în anatomie, optică, zoologie și geologie. O contribuție științifică însemnată, de mare anvergură pentru filozofia naturii, este teoria culorilor. Goethe studiază culoarea și, prin cercetările sale, se opune opticii lui Newton. Goethe nu matematizează fenomenele naturii, așa cum proceda Newton; el are o altă viziune asupra cunoașterii. Friedrich Gundolf sesiza că Goethe „a ajuns la culori pornind de la v și a căutat în ele nu obiecte calculabile și analizabile, ci efecte ale unor forțe unitare: << Acțiunile și suferințele luminii >>”.²

Goethe se raportează la univers diferit de cum se raportează Newton. El privește subiectiv natura, cercetătorul este implicat, face parte din ea, spre deosebire de Newton care observă obiectiv natura.

Gundolf explică astfel viziunea celor doi: „Goethe vedea și căuta adevărul ca un fenomen vizibil și ca efect, Newton ca număr și relație”.³ Goethe nu substituie științelor cunoașterea artistică, „el se străduiește mai degrabă să abordeze rațional câmpul științific propunând o cunoaștere sistematică ce tinde să se mențină cât mai aproape de experiență, dar și să țină cont de contribuțiile unei relații estetice cu natura”.⁴

¹ Gândirea lui Goethe în texte alese, vol. II, București, Editura Minerva, 1973, p. 177.

² Friedrich Gundolf, *Între Newton și Goethe, în Goethe, Contribuții la teoria culorilor*, în românește de Val. Panaitescu, Iași, Editura Princeps, 1995, p. 7.

³ Ibidem, p. 9.

⁴ Emmanuel Renault, *Goethe Johann Wolfgang von 1749- 1832* în Dominique Lecourt (coord.), *op.cit.*, p. 697.

Deoarece cercetarea newtoniană a fost interpretată ca fiind filozofie romantică a naturii, este necesară o trecere în revistă a contribuției lui Newton în privința unei teorii a culorilor. *Optica* este un studiu publicat în 1704, în care Newton studiază culorile, numărul culorilor și semnificațiile acestora. Prin intermediul unei analogii cu muzica, Newton hotărăște că există șapte tonalități principale. Despre teoria lui Newton, Goethe comenta: „Asemuiam teoria newtoniană a culorilor cu o cetate veche, clădită de întemeietor, la început, cu o grabă juvenilă, dar care a fost totuși lărgită și înzestrată de el după nevoile timpului și împrejurări, fiind mereu întărită și tot mai asigurată și cu prilejul unor vrajbe și ostilități”.⁵ Despre denunțarea teoriei newtoniene, Goethe scrie în partea a doua a lucrării sale.

În partea întâi, filozoful analizează o descriere a culorilor. Autorul concepe o clasificare a culorilor, astfel: culori fiziologice, culori fizice, culori chimice. Goethe a studiat culorile după întoarcerea lui din Italia, dar a fost fascinat de studiul lor până la sfârșitul vieții. Rudolf Steiner descrie perioada în care Goethe începe să studieze culoarea, în felul următor: „Încă din scrisorile pe care le trimitea din Italia, el dăduse a înțelege că o plantă este plantă doar pentru că poartă în ea <<ideea de plantă>>. Pentru el ideea aceasta era ceva concret, o unitate plină de conținut spiritual existentă în toate plantele particulare. Ea nu putea fi surprinsă cu ochii trupești, ci doar cu ochiul spiritului. Cine o poate vedea, o vede în fiecare plantă”.⁶ După cum se observă, Steiner accentuează latura teozofică a gândirii lui Goethe.

Esențial este că în sistemul teoriei culorilor, un rol important îl ocupă ochiul privitorului. Acesta este elementul care declanșează și cauzează apariția unei culori. Acest organ vizual este studiat în detaliu de Goethe. El consideră că „ochiul nu vede nicio formă - întrucât numai luminozitatea, întunecimea și culoarea fac laolaltă ceea ce deosebește, pentru vâz, un obiect de altul și părțile obiectului între ele”.⁷ În strânsă legătură cu lumina, ochiul este locul de apariție a culorii. În el țâșnesc lumină și culori, așa cum remarcă Goethe. Pentru filozof, culorile aparțin ochiului, iar pentru producerea culorii, Goethe crede că „se cere lumină și întuneric, luminozitate și obscuritate sau - dacă dorim să folosim o formulă mai generală - lumină și nelumină”.⁸

Culorile fiziologice sunt percepute de Goethe ca fiind „fugare” și cele fizice „trecătoare”.

Culorile fiziologice, adică *ocular spectra*, așa cum le numea Darwin, aparțin ochiului și în ele transpare o armonie cromatică. Sunt numite așa, fiindcă „aparțin ochiului sănătos, fiindcă le considerăm ca fiind condițiile necesare ale văzului; ele ne trimit la acțiunea reciprocă, vie a acestuia, în sine însuși și spre exterior”.⁹

Culorile fizice sunt acelea care se produc prin mijloace materiale, sunt determinate de cauze exterioare ochiului, au un caracter efemer și nu pot fi fixate. Goethe atrage atenția că în trecut erau numite de către naturaliști „colores apparentes, fluxi, fugitivi, phantastici, falsi,

⁵ Goethe, *Contribuții la teoria culorilor*, Traducere de Val. Panaitescu, Iași, Editura Princeps, 1995, p. 17.

⁶ Rudolf Steiner, *Goethe, gânditor și cercetător (1891)* în Goethe, *op. cit.*, p. 262.

⁷ Goethe, *op. cit.*, p. 23.

⁸ Ibidem, p. 26.

⁹ Ibidem, p. 32.

variantes".¹⁰ Filozoful precizează că lor li se atribuie și denumirea de „speciosi” și de „emphatici”, datorită splendorii lor.

Trăsătura fundamentală a culorilor chimice este, după Goethe, durata. Ele pot fi fixate sau intensificate, chiar îndepărtate de pe corpuri, care pot primi o culoare. Numite în trecut „colores proprii, corporei, materiales, veri, permanentes, fixi”¹¹, aceste culori „se fixează pe materiale într-un mod mai mult sau mai puțin durabil, superficial sau penetrant”.¹²

După teoretizarea culorilor, Goethe insistă asupra relației teoriei culorilor cu matematica, cu științele naturii, cu fizica generală, cu acustica, cu filozofia sau patologia. Dorința autorului este de a salva teoria culorilor de la izolarea la care a condamnat o știință, iar acest lucru îl expune vădit: „Am felicitat cunoașterea, știința, meșteșugurile și arta, dacă ar putea desprinde frumosul capitol al teoriei culorilor din mărginirea și izolarea atomistică, în care a fost izgonit până acum, și l-ar reda cursului dinamic general al vieții și al acțiunii, de care se bucură epoca actuală”.¹³ După Goethe, electricitatea și galvanismul sunt inferioare culorii. Ea „se înalță totuși mult mai sus și deoarece acționează asupra nobilei simț al vederii, își demonstrează natura în avantajul său”.¹⁴

În analiza optică a culorilor, Goethe se oprește și asupra unor fenomene cromatice, dar și asupra refracției. Concluzia filozofului este: „Ceea ce este văzut nelimitat, fie o suprafață lipsită de culoare, fie una simplă colorată - oricât ar fi de deplasat prin refracție - nu face să apară totuși, în interior, nicio culoare”.¹⁵ Goethe își justifică raționamentul prin intermediul experimentului cu ciobul de sticlă în care privește perpendicular, dar în care culoarea nu apare. Și cerul privit printr-o prismă îl conduce spre aceeași concluzie: nu apare nici un fenomen cromatic pe prismă. Filozoful german studiază atât imaginile cenușii deplasate prin refracție, cât și pe cele colorate.

Ca un fiziician desăvârșit, Goethe face multiple observații legate de soare și lumină, lucrarea sa reprezentând un scurt compendium al unor noțiuni astrofizice: „Lumina noastră vine de la corpuri mărginite, iar soarele care e la originea celor mai multe dintre fenomenele noastre prismatice obiective, este el însuși doar o mică imagine, ce luminează în mod limitat”.¹⁶

De asemenea, câmpul semantic al cromaticii este exploatat exhaustiv, breviarul lui Goethe conținând explicarea unor noțiuni ca: intensificare, amestec, culminare, cumpănire, răsturnarea și fixarea culorii, transmiterea culorii, extragerea culorii, nomenclatura culorilor etc.

Cu toate acestea, tratatul lui Goethe asupra culorilor nu este doar știință, ci și trăire. Se poate citi, printre rânduri, pasiunea scriitorului pentru cromatică, pentru natură, naturalețea și viziunea sa poetică. Goethe este atât un observator obiectiv al naturii, cât și un poet vizionar, cu o mare forță creatoare atunci când scrie despre ea. Are dreptate Wilhelm Dilthey când îl plasează

¹⁰ Ibidem, p. 65.

¹¹ Ibidem, p. 148.

¹² Ibidem, p. 148.

¹³ Ibidem, p. 207.

¹⁴ Ibidem, p. 206.

¹⁵ Ibidem, p. 79.

¹⁶ Ibidem, p. 105.

pe Goethe la loc de cinste în istoria gândirii omenesti: „Astfel, locul lui Goethe nu se situează printre marii cercetători ai naturii, printre iluștri filozofi sau oameni de stat, ci alături de Eschil, Dante și Shakespeare”.¹⁷

Într-adevăr, în orice ar scrie, Goethe își păstrează firea de artist și exprimă adevăruri științifice prin mijloace poetice. Totul este la acest gânditor trăire și poezie. W. Dilthey crede că viața lui nu este diferită de scriitura lui, întrucât: „scrisorile sale prezintă aceleași trăsături ca și poeziile sale”.¹⁸ Aceste creații, produse ale fanteziei poetice, cuprind, totuși, un câmp lexical al filozofiei naturii. Semnificativă este aici poezia *Sufletul lumii*: „Porniți spre patru puncte cardinale/ Din locu - acestor falnice ospețe/ Și întocmiți prin zonele astrale/ Un univers cu mii și mii de fețe! / [...] Înaintați, puternice comete, / Porniți tot mai departe și mai sus, / Un labirint de sori și de planete/ Vă taie calea voastră spre apus”.¹⁹

Viața, natura, binele, răul, toate aceste concepte filozofice sunt îngemănate ca într-un amestec în versurile poeziei *Dumnezeiesc*: „Căci fără simțire/ Este natura; / Soare-ncălzește/ Răul și binele. / Pe răufăcător/ Și pe cel mai bun ins/ Îi luminează luna și stelele/ Vânt și puhoie, / Tunet și grindini/ Văjâie-n cale, / Și-n goană/ Ele înșfacă/ Pe unul sau altul”.²⁰ Spiritul, firea omenească, locul omului în univers, tot ceea ce ține de raportul dintre macrocosmos și microcosmos sunt evidențiate în poezia *Parabaza*: „Spiritul, de multă vreme/ Vesel și febril trudind, / Vrea să afle, vrea să cheme/ Taina Firii, vieți urzind. / Una veșnică-n schimbare/ În multiplu revelată / Ce e mare-i mic, și-i mare / Ce e mic în legea dată / Pururi schimb, statornic normă, / Ici și colo parcă-ar fi: / Transformare, dar tot formă. / Uluiți ne-aflăm aci”.²¹

În esență, întreaga poezie goetheană trimite la conceptul lui Giordano Bruno – „sufletul lumii”, concept neoplatonician care încorporează ideea de existență umană. Rudolf Steiner rezumă idealismul empiric al lui Goethe, astfel: „o unitate spirituală subîntinde lucrurile multiplicității sensibile, în măsura în care ele sunt asemănătoare, această unitate le determină analogia și omogenitatea”.²² Este procesul multiplicității revelat și de poezia *Parabaza*. Titlul poeziei este simbolic. Din punct de vedere denotativ, reprezintă acea secvență a comediei grecești în care autorul transmite teoriile sale în ceea ce privește realitatea înfățișată în piesă. Din punct de vedere conotativ, în textul goethean, parabaza este pledoaria autorului prin care înfățișează propria teorie asupra existenței umane, asupra multiplicității în unitate. De fapt, Goethe lasă aici să se strecoare fascinația pe care o manifestă pentru cunoașterea suprasensibilă. Să nu se uite faptul că, în viziunea lui, lumina era o entitate spirituală. O spune și Rudolf Steiner: „În viziunea lui Goethe, lumina - în care el vede contrariul întunericului, căruia o opune - este o pură entitate spirituală, elementul comun tuturor senzațiilor colorate”.²³

¹⁷ Wilhelm Dilthey, *Trăire și poezie. Lessing. Goethe. Novalis. Holderlin*, Traducere de Elena Andrei și I. M. Ștefan. Prefață de Marian Popa, București, Editura Univers, 1977, p. 188.

¹⁸ Ibidem, p. 190.

¹⁹ Goethe, *Poezii*, Antologie, cuvânt înainte și note de Ion Acsan, București, Editura Univers, 1974, p. 241.

²⁰ Ibidem, p. 82-83.

²¹ Ibidem, p. 235.

²² Rudolf Steiner, *Goethe, gânditor și cercetător (1891)* în Goethe, *op.cit.*, p. 263.

²³ Ibidem, p. 263.

Dacă lumina este spirit, el se regăsește în natură - iată raționamentul pe care Goethe își construiește filozofia naturii. El supune natura unei cunoașteri autentice, deoarece doar acest tip de cunoaștere este în măsură să reprezinte „o descriere integrală a realității empirice”.²⁴

Bibliografie:

- Dilthey, Wilhelm, *Trăire și poezie. Lessing. Goethe. Novalis. Holderlin*, Traducere de Elena Andrei și I. M. Ștefan. Prefață de Marian Popa, București, Editura Univers, 1977.
- Gândirea lui Goethe în texte alese*, vol. II, București, Editura Minerva, 1973.
- Goethe, *Contribuții la teoria culorilor*, Traducere de Val. Panaitescu, Iași, Editura Princeps, 1995.
- Goethe, *Poezii*, Antologie, cuvânt înainte și note de Ion Acsan, București, Editura Univers, 1974.
- Gundolf, Friedrich, *Între Newton și Goethe*, în *Goethe, Contribuții la teoria culorilor*, În românește de Val. Panaitescu, Iași, Editura Princeps, 1995.
- Lecourt Dominique (coord.), *Dicționar de istoria și filosofia științelor*, Iași, Editura Polirom, 2009.
- Steiner, Rudolf, *Teoria cunoașterii în concepția goetheană despre lume*, București, Editura Univers Enciclopedic. Inițieri. Triade, 2014.

²⁴ Emmanuel Renault, *Naturfilosofie în Dominique Lecourt (coord), op.cit., p. 1015.*